

EL PROCÉS DE CRISTIANITZACIÓ DE 'BARCINO': UNA NOVA

APROXIMACIÓ

Patrícia Santacruz

Universitat de Barcelona

Resum:

Els últims descobriments sobre la dualitat de tendències cristianes a *Barcino* –arriana i catòlica– posen de manifest la necessitat d'examinar com es va portar a terme el procés de cristianització de la ciutat i quines etapes va tenir. Si bé les transformacions urbanístiques són l'eix central de l'anàlisi, en el cas de *Barcino*, manquen estudis comparatius per entendre com es van fer aquests canvis urbanístics que van donar pas als municipis tardoantics. Així, doncs, es posaran com a exemple la necròpolis de Sant Fructuós i la basílica de l'amfiteatre de *Tarraco*, d'una banda, i, de l'altra, la seu episcopal d'Ègara. Aquests exemples, paral·lels i més ben documentats, donen una dimensió que estudis centrats només en les troballes barcelonines no tenen, i que fan que la comprensió del procés de transformació de la ciutat de Barcelona sigui més clara, entenent en profunditat la gran importància de l'episcopat en les ciutats tardoantiques.

Paraules clau: cristianització, ciutat tardoantiga, transformacions urbanístiques, episcopat, arqueologia paleocristiana

Abstract:

The latest archaeological findings prove Arians and Catholics existed side by side in the ancient city of Barcino. The duality was expressed by separate churches in the same urban setting, as reflected in its architecture. It shows the need to examine how the process of Christianization of the city was carried out and what its phases were. Although urban transformations are the central theme of this analysis, in the case of Barcino, there are not enough archaeological remains, nor are there enough comparative studies of how these urban changes were made. So this requires us to compare the paleochristian heritage of Barcino with the parallel finds of nearby towns. Therefore, using better-documented examples we can make the process of transformation of the city clearer and notice the importance of the Episcopate in a paleochristian city.

Keywords: Christianization, late antique city, urban transformations, Episcopate, Early Christian Archaeology

Introducció

A la llum de les troballes fetes a la basílica dels sants màrtirs Just i Pastor, s'ha confirmat la teoria llargament acceptada de la importància de *Barcino* a l'època visigòtica. La troballa de la pila baptismal, que es pot datar al segle VI, demostraria la rellevància d'aquesta basílica, confirmant, a més, l'existència de dos nuclis episcopals a l'*urbs*, cadascun amb un tipus de culte diferent –catòlic i arrià, respectivament–. Si bé hi ha força bibliografia sobre el desenvolupament i l'evolució de la ciutat, amb aquest descobriment sorgeix una problemàtica per resoldre la causa d'aquesta transformació política i demogràfica, que es portaria a terme a partir d'un procés de poblament des del model romà alt imperial fins a l'antiguitat tardana.

A partir de la segona meitat de segle xx van sorgir nombrosos estudis sobre l'evolució històrica i urbanística de la ciutat estudiada a partir dels vestigis arqueològics, tant en l'àmbit de les universitats i els centres de recerca, com per iniciativa del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (MUHBA), que s'aniran complementant. No ens detindrem detalladament en aquest apartat, però podríem dir que, pel que fa a l'evolució històrica, un dels treballs principals que trobem és el de Duran i Sampere (1972). Més endavant s'iniciarà, a partir del 1995, l'edició dels *Barcelona Quaderns d'Història*, on es recopilen les publicacions de l'Institut Municipal d'Història i les actes dels Cursos i Congressos d'Història de Barcelona. Hem de dir, però, que sobre el període romà i tardoantic de la ciutat, òbviament, la font més explotada és l'arqueològica. Algunes de les primeres obres sobre *Barcino* són la de Balil (1964) i la de Rodà de Llanza (1974). Posteriorment, comencen a proliferar anàlisis d'aspectes concrets sobre el municipi, com la seva capacitat productiva (BELTRÁN DE HEREDIA 1998) i comercial (CARRERAS *et alii*: vols. I i II), o restes arqueològiques d'espais específics, com les muralles baiximperials (BALIL 1961).

Com dèiem, el MUHBA, amb la col·laboració d'altres institucions barcelonines, ha estat fent un gran esforç per comprendre la història de la ciutat, sobretot l'època encara fosca de la tardoantiguitat. Són nombroses les publicacions que han editat els experts pertanyents o

relacionats amb el museu (BELTRÁN DE HEREDIA 2001), els últims anys centrades, sobretot, en la cristianització de la ciutat i la importància del grup episcopal del municipi (BELTRÁN DE HEREDIA 2011). Tot plegat, intentant esbrinar el motiu pel qual *Barcino* va ser escollida com a seu règia pels visigots i la transcendència que va tenir per a la població, qüestió ben visible a les restes arqueològiques a partir dels canvis urbanístics que va patir l'*urbs* (BELTRÁN DE HEREDIA 2013). No obstant això, i malgrat la gran tasca executada i algun treball recent que posa en relació *Tarraco* i *Barcino* en època altimperial (RODÀ 2016), no abunden els estudis comparatius que ajudin a comprendre les etapes més desconegudes (PALOL 1992).

D'una banda, sabem que el procés de cristianització de les societats hispàniques va ser un fenomen principalment municipal, gràcies a la importància que tenien les ciutats, com a unitat bàsica organitzativa del territori en època imperial. Així, doncs, entre els segles IV i VI les ciutats hispàniques van patir profunds canvis topogràfics a causa de la creixent intervenció del nou sistema de govern episcopal, ja que va promoure la construcció d'edificis religiosos, així com la modificació dels sistemes de creences i hàbits quotidians dels habitants dels municipis (FUENTES 2006: 258-259). Això va ser possible perquè, a partir del moment en què l'Església aconsegueix una sèrie de condicions privilegiades, atorgades per part dels últims emperadors, com l'equiparació jurídica del clergat cristià amb els col·legis sacerdotals pagans o exempcions curials i fiscals, és capaç d'alinejar-se amb les elits governants i participar en l'administració de la ciutat (CAMERON 2001: 76).

D'altra banda, però, ens trobem amb una problemàtica difícil de resoldre i que afecta moltes poblacions de la península: a excepció de les fonts literàries que ens parlen de màrtirs locals i convocatòries de concilis, i de les fonts epigràfiques que principalment es basen en làpides funeràries, el coneixement sobre els col·lectius cristians és molt escàs, sobretot pel que fa a la qüestió sobre en quins estrats socials el cristianisme va tenir més incidència. A més, s'ha de tenir en compte que molts dels assentaments no han estat abandonats, i, per tant, s'hi ha construït a sobre, de tal manera que s'ha malmès el patrimoni precedent. És el cas de

Barcino, que, en no ser en cap moment abandonada, provoca que d'aquesta manera només sigui possible trobar informació parcial, sobretot a partir dels testimonis arqueològics relacionats amb el món funerari, a més alguns elements dispersos i, molt sovint, fragmentaris, d'altres indrets importants de la ciutat, com els llocs de culte, és a dir, les basíliques paleocristianes.

Així, doncs, coneixem prou bé els inicis de *Barcino*, amb la seva fundació per August l'any 10 aC, no desenvolupant-se com una *urbs* de grans dimensions però sí dotada de totes les necessitats de caire públic. Amb el pas del temps, la ciutat es consolidà com a un enclavament comercial, donant lloc a l'aparició de famílies riques que tindrien un gran pes a nivell públic, sobretot pel seu evergetisme (BOWES, KULIKOWSKI 2005: 35). No obstant, sobre l'evolució de la ciutat durant el segle II, si bé, ens ha arribat material epigràfic i la font indirecta dels mosaics, que transmeten la imatge d'un teixit monumental dens i configurat per la juxtaposició de zones productives, residencials, termal i un conjunt de fòrum notables, en canvi no disposem de suficient informació que provingui de l'arquitectura (BELTRÁN-CABALLERO *et alii* 2012: 63).

És justament entre aquest segle II i III, quan es documenta l'augment de protagonisme de *Barcino* a la regió de la *Tarraconense*, en detriment d'altres ciutats originalment de més rellevància. Així, ens trobem amb un segle IV on veiem una ciutat pròspera amb una clara continuïtat de certs espais públics i privats. En aquest segon aspecte, gràcies al fet que s'havia assentat la seva dinàmica econòmica aconseguint un lloc força prominent –tal com s'observa a partir de la gran quantitat i varietat d'àmfores que s'han descobert a la població (CARRERAS *et alii*: vol I i II)–, s'havia aconseguit consolidar l'activitat edilícia que feia construir noves i riques domus, com la de la plaça de Sant Miquel o la del carrer de Sant Honorat, embellint-les amb pintures i mosaics, i algunes fins i tot incorporant-hi termes privades –ja que les públiques no semblen estar passant per un bon moment, a causa de la manca sobtada d'evergetisme, d'interès municipal, imperial o de la població mateix–.

Aquestes elits urbanes barcelonines, per tant, vivien envoltades de grans luxes (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

La ciutat, en l'àmbit públic, va portar a terme projectes de gran magnitud, com la potent muralla amb 78 torres, al segle IV, seguint el traçat original però amb un cost molt elevat, tot i la reutilització de material de les antigues necròpolis d'extramurs (BELTRÁN DE HEREDIA 2009b: 142-169).

La construcció del nou perímetre emmurallat va comportar l'amortització d'una sèrie d'espais situats extramurs i adossats al llenç defensiu, com les termes portuàries, o diversos espais d'hàbitat, així com l'amortització massiva de les necròpolis per reutilitzar el material per a les muralles. A més, es va construir un *castellum* com a punt estratègic de defensa avançada en direcció a la costa (BELTRAN DE HEREDIA, 2009b: 3).

Alhora, també va desenvolupar una nova necròpolis que fa evident un creixement poblacional en una societat que començava a estar sota diferents influències religioses, fins que al segle V es va evidenciar que el conjunt funerari és, si no completament, sí majoritàriament cristià. A través de la seva simbologia, podem datar les primeres esglésies cristianes de l'urbs quan la nova religió ja s'havia assentat al municipi (JÁRREGA 2005: 154).

Hem de tenir en compte que el gran canvi aparegut amb l'arribada dels cristianis es deu al fet que es tracta d'una religió que, com la seva predecessora imperial, provoca transformacions profundes que afecten tant la vida urbana, social i política com l'àmbit funerari, ja que s'enfocarà d'una altra manera tot el ritual de trànsit. Això comportarà la modificació, de manera irreversible, del *suburbium*, ja que es va reordenar per encabir-hi el món funerari cristià: els enterraments es van dipositar al llarg dels camins, però, sobretot, al voltant de les basíliques martirials (PUIG 2009: 10). Ara començarien un seguit de canvis que alterarien de manera notable l'organització de l'espai, afectant la fisonomia del municipi, sobretot amb nous edificis de culte que van caracteritzar el paisatge urbà (BELTRÁN DE

HEREDIA 2009a: 142-169). Però aquesta no serà l'única modificació. La ciutat va patir la pèrdua d'utilitat d'alguns edificis públics –el cas més emblemàtic, potser, és la pèrdua de funcions del fòrum, que en part es va desmuntar per aprofitar-ne el material per construir el palau episcopal–, l'abandonament de gran part de la xarxa de sanejament, l'augment dels nivells de circulació, la desestructuració urbana a partir de l'ocupació i l'estretament de les vies, i l'aparició de nous tipus d'habitatges. D'altra banda, l'espoli i el reciclatge de material de cronologies més antigues és una constant (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

A més, ens consta que es va portar a terme un procés gradual de compartimentació d'algunes domus romanes, convertint-les en cases de veïns. Tot plegat és un reflex dels canvis socials que s'estaven duent a terme, indicadors que van més enllà de la simple tipologia urbana (FLORENSA, GAMARRA 2003: 206).

La ciutat tardoromana i visigoda va ser un centre administratiu i religiós que girava entorn d'un punt fort: la comunitat cristiana i el seu bisbe. Com hem vist, Barcelona va anar guanyant pes i rellevància, al segle v, i sobretot durant el vi. Aquesta importància estaria impulsada per l'Església i, posteriorment, per l'Església conjuntament amb l'Estat visigot. D'aquesta manera, *Barcino* va viure una etapa prominent, en què va celebrar dos concilis i va gaudir d'una segura influència del seu bisbat, com es pot comprovar al document *De fisco Barchinonensis*, a més de tenir una funció econòmica que va quedar reforçada gràcies a l'emissió de moneda, sota els governs de Leovigild i Recared (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

Així mateix, el municipi va mantenir en funcionament els circuits comercials, ja que era una ciutat receptora i consumidora, d'una banda, i productora de l'altra, com demostren els últims estudis sobre la ceràmica barcelonina d'aquesta etapa, que mostren una dinàmica comercial complexa (CARRERAS *et alii*: vol. I i II).

Com hem pogut observar, si bé coneixem la consolidació del cristianisme a la ciutat tardoantiga de *Barcino*, albirar quina va ser la incidència que va tenir aquesta religió en la

societat del municipi, així com els diferents moments del procés d'evangelització i de la seva intensitat, és una tasca complexa. Tot plegat, a causa de la manca de vestigis amb una cronologia clara i que ens permeti definir diferents fases del procés. Fent servir l'anàlisi comparativa amb dos municipis romans propers i amb unes restes arqueològiques que sí que permeten visualitzar el seu procés de cristianització i desenvolupament episcopal, s'intentarà hipotetitzar sobre el desenvolupament de *Barcino* en les etapes menys conegudes.

Tarraco: un exemple de transformació baiximperial

D'una banda, ho farem per mitjà de l'exemple del canvi en l'entramat urbà de la *Tarraco* baiximperial, que partia de l'esquema prototípic de pla ortogonal de carrers porticats, en què el fòrum era el cor i el nucli polític de l'urbs, i destacant, en el seu cas, un gran amfiteatre propi de la importància de la que va gaudir la ciutat. Així, doncs, paral·lelament al procés de cristianització de la ciutat, es materialitzaren diferents transformacions topogràfiques, com la pèrdua d'aquest model rectangular propi de l'urbanisme romà previ. La trobada social es va anar apartant del tradicional complex monumental. Aquest havia començat o bé a ser ocupat per agents privats, o bé, simplement, es va abandonar totalment o parcialment, donant lloc al consegüent aprofitament dels materials o la posterior reutilització de les estructures arquitectòniques per portar a terme noves funcions (MACIAS 2013: 128).

Un exemple d'aquesta transformació baiximperial la trobem quan, l'any 259, el bisbe de Tarragona, sant Fructuós, juntament amb els diaques Auguri i Eulofi, van ser martiritzats a l'amfiteatre de l'urbs, convertint-se, probablement, en els primers màrtirs de la península. La comunitat cristiana, tot i que minoritària, ja era present a la ciutat, així que es va fer càrrec de les despulles i va fer construir una basílica al *suburbium* per dipositar-les-hi (SALES 2011: 11). És a dir, ja existia un col·lectiu religiós a la ciutat prou estructurat per tenir un cap eclesiàstic i una mínima organització, cosa que fa pensar que el procés d'evangelització hauria d'haver estat, com a mínim, a principis del segle III. Aquesta comunitat tenia els recursos i el poder per aguantar la persecució, fer-se càrrec de les despulles dels màrtirs i

de la construcció d'un santuari per depositar-les. Tot plegat dóna a entendre que almenys part de l'elit del municipi s'havia convertit al cristianisme, i que per la seva elaborada constitució, amb un cap espiritual, podria haver arribat a altres estrats socials, convertint-se en un col·lectiu prou gran per suposar una amenaça durant les persecucions de Valerià I.

Els dos segles posteriors, les restes dels sants van crear, al seu voltant, una necròpolis espectacular, de més de 2.000 inhumacions, a causa de l'anhel dels fidels per tenir una sepultura a prop de les tombes d'aquests màrtirs (LÓPEZ 2010: 351). A partir d'aquell moment, la zona suburbial comença a ser un eix d'atracció, a més de lloc de reunió, gràcies a l'afluència tant dels ciutadans com dels pelegrins. Això comportarà l'aparició d'estructures auxiliars, com hostatgeries o monestirs, relacionades amb aquesta àrea funerària (LÓPEZ 2010: 374).

No obstant això, sembla que a partir del segle VI va començar el declivi de la necròpolis i les restes dels sants es van transportar a una nova basílica, que, molt simbòlicament, es trobava a dins de l'antic amfiteatre. Aquest edifici d'oci, llargament utilitzat des de la construcció, al seu torn, havia perdut la funció tradicional ja en època de l'emperador Heliogàbal. Tal com va passar en altres indrets que presenten etapes d'abandó i espoli, també es van amortitzar i es van reocupar certs espais amb altres funcionalitats, tant d'infraestructures com les del proveïment d'aigua, d'edificis públics altimperials com el fòrum, els temples o, fins i tot, les edificacions d'oci, com el circ o l'amfiteatre, com passa a *Tarraco* amb la construcció d'aquest nou santuari en honor a sant Fructuós. Per portar-ho a terme, la part inferior de les *fossae* es va omplir amb terra, canviant-ne tant la utilitat com l'aparença (MACIAS 2013: 125).

A la mateixa *Tarraco*, sabem que el gran fòrum del *concilium provinciae* on se solemnitzaven les reunions de l'assemblea provincial va veure com els seus pòrtics eren envaïts parcialment per habitatges i magatzems, durant la segona meitat del segle V. Tot i així, una part conservava la funció política, fins a l'ocupació visigoda, ja que tenim una notícia del 470 per la qual els dirigents romans de la província van testimoniar la seva lleialtat als

emperadors Lleó i Antemi construint-hi una inscripció commemorativa. D'altra banda, el gran temple dedicat al *numen* imperial i que presidia el fòrum es va conservar sense modificacions fins al moment en què va passar a ser una església, que tot apunta que es tractaria de la seu catedralícia de la ciutat, perquè les restes del palau episcopal s'han trobat molt a prop (FUENTES 2006: 268).

El paral·lel barceloní

Sabem que a partir del segle III va començar un període d'esplendor per a *Barcino*, que coincidiria amb la penetració i l'estabilització d'una primera comunitat cristiana a *Tarraco*, que, com hem vist, sembla que podria haver estat liderada per una part de la seva elit. No obstant això, i si acceptem les fonts documentals, a Barcelona no s'hauria constituït un col·lectiu cristià de característiques similars al tarragoní, en una etapa tan primerenca. D'una banda, ens ha arribat el relat sobre el màrtir Cucufat, que va arribar a principis del segle IV amb la missió d'evangelitzar les poblacions del litoral peninsular juntament amb sant Feliu, entrant a la ciutat barcelonina per propagar la fe, practicar baptismes i guiar un grup incipient de cristians encara no organitzats. El màrtir va ser degollat al camí que anava entre Barcelona i Ègara l'any 304 –durant les persecucions de Dioclecià–, un esdeveniment recollit per Prudenci a finals del mateix segle, fet que li dóna certa credibilitat (PRUDENCI 4, 35).

De l'altra, l'única referència sobre una comunitat mínimament establerta a la ciutat, prou organitzada per tenir un cap espiritual, no va ser fins gairebé mig segle després, per mitjà de la notícia de la participació al Concili de Sàrdica, l'any 347, del primer bisbe de Barcelona, Pretextat (SALES 2011: 18). Per tant, no podem parlar d'un col·lectiu cristià com a tal fins un segle després del cas tarragoní. És possible, però, establir el moment en què el cristianisme s'assenta de manera estable a la ciutat de *Barcino*, amb una cronologia que se centraria a mitjan o finals del segle IV.

És en aquest moment quan comencen a proliferar personatges cristians rellevants i relacionats amb la seu episcopal del municipi. És el cas de sant Pacià i Paulí de Nola (MARTÍNEZ 1976: 30). Pacià va ser el segon bisbe de Barcelona, escollit cap al 370, i va ser una figura amb una àmplia activitat pública; les seves obres demostren la importància que havia adquirit el cristianisme a Barcelona, ja que se l'acabarà considerant un dels pares de l'Església llatina. Pel que fa a Paulí de Nola, es tractava d'una autoritat senatorial que va decidir deixar-ho tot per convertir-se a la fe cristiana i va fer un viatge per la zona del Mediterrani. Durant el seu pas per Barcelona, sembla que a la missa de Nadal del 393, els fidels, congregats en una església no identificada, el van instar que acceptés els vots de sacerdot: es va ordenar i va marxar cap a Itàlia un any després (MARTÍNEZ 1976: 29). D'altra banda, l'historiador del segle V Genadi de Marsella ens parla de l'església de Vigilanci (RICHARDSON 1896: 57-97), és a dir, recull l'existència d'un temple parroquial a Barcelona amb data molt primerenca, però del qual no sabem res més: ni ubicació, ni aspecte (SALES 2011: 43).

Tot i així, la comunitat cristiana barcelonina no va ser hegemònica ni tan estructurada com la seva anàloga tarragonina, en aquesta primera etapa, ja que, a les obres del mateix Pacià, es recullen pervivències paganes que interferirien amb el culte cristià. Principalment a partir del *Tractat del Cérvol*, on, sembla que acabat d'instaurar com a bisbe, es va trobar una població amb una diversitat de costums religiosos i, fins i tot, d'interpretacions del cristianisme força caòtica. Això el va fer intentar adoctrinar-la amb un missatge més senzill del que era habitual als seus escrits. És el cas del discurs sobre el costum que tenien els gentils i alguns cristians de disfressar-se d'animals –sobretot de cérvol–, de menjar sense mesura i comportar-se de manera irracional i censurable el primer dia de gener. Aquesta actitud reprovable comportava la penitència i el dejuni per recuperar la "virtut" i "gràcia" perdudes en aquell comportament irracional (SANZ 2003: 27). Certament, tot i que també és una font que ens permet entendre la confrontació del cristianisme amb els costums pagans encara arrelats a la societat de finals del segle IV.

En el terreny arqueològic, tot plegat es tradueix en les evidències que demostren que durant la segona meitat del segle III dC, la ciutat no es va veure afectada pels atacs que cada cop debilitaven més l'imperi. Ben al contrari, va continuar dempeus el temple altimperial i ens consta que entre el 269 i el 305 el senat de *Barcino* estava actiu i planificant erigir monuments dedicats a diversos emperadors, demostrant la continuïtat de la vida pública (BELTRÁN DE HEREDIA 2001), que no canviarà gaire durant les dècades posteriors, coincidint, doncs, amb la poca la incisió del cristianisme a la ciutat manifestada a la documentació de l'època, i que, al contrari que a *Tarraco*, no hauria aconseguit arribar a una part significativa de l'elit municipal.

Ara bé, és justament a mitjan segle IV quan l'urbs construeix la potent muralla llargament fortificada. Aquesta va ser l'última gran inversió d'època tardoromana, i s'ha d'entendre en clau de la riquesa econòmica i cultural de què gaudia la ciutat –i que les tombes de la necròpolis del període ens dóna a entendre–, a més de fer-se evident un creixement poblacional en una societat que començava a estar sota diferents influències eclesiàstiques, com hem vist, en una convivència desigual (BELTRÁN DE HEREDIA 2009b: 142-169).

Posteriorment, observem com Barcelona ja era considerada, al segle VI, un municipi plenament cristià de prou rellevància per celebrar com a mínim dos concilis, el 540 i el 599, a més d'haver-se instituït com a ciutat eminent al territori amb un paper preponderant, tal com es veu reflectit al document *De fisco Barchinonensis*, de l'any 592, on s'evidencia que Barcelona, al segle VI, ja era la capital d'un potent districte fiscal (ISLA 2010: 94-96).

El desenvolupament episcopal

Si Tarragona és un exemple potent de cristianització d'un municipi en un període molt primerenc, Ègara és una força excepcional de com es va desenvolupar una seu episcopal tardoantiga.

Situada a l'àrea de l'actual Terrassa, va obtenir l'estatut municipal en època flàvia, segons la documentació epigràfica altimperial que s'ha trobat a l'església de Santa Maria. A més, va

disposar d'un *ordo decurionum* i un col·legi de *duoviri*, tot i que encara no s'ha descobert l'emplaçament exacte de l'urbs, ja que no s'ha localitzat cap pista arqueològica que ho confirmi (OLLER, PRIETO 2014: 442).

A la documentació d'època medieval, trobem com s'estableix la seu episcopal d'Ègara al segle v dC, amb l'edificació gradual de les esglésies de Sant Pere, Santa Maria i Sant Miquel, conjunt que aparentment substituiria el conjunt municipal egarenc a partir del segle IV. Dues notícies semblen donar una pista de la seva localització: una dedicació a l'emperador Antoní Pius (IRC I, 66) on apareix *M(UNICIPUM) F(LAUUUM) EGARA*, juntament amb la documentació medieval que fa referència directa a Ègara com a població *ecclesia illius municipi*, semblen apuntar que la seu episcopal s'hauria situat just damunt del municipi altimperial –a la zona de Sant Pere–, conservant la mateixa orientació de les estructures preexistents i, per tant, demostrant que prèviament hi havia un centre governatiu. Així, doncs, l'emplaçament de la seu mantindria una continuïtat com a centre de poder polític de la *civitas* d'Ègara, sent una zona pública i, posteriorment, amb molta rellevància religiosa (OLLER 2009: 198). Aquesta importància vindria demostrada per la celebració del Concili a la ciutat l'any 615 (PUIG 2014: 155), ja que un esdeveniment d'aquestes característiques només es portaria a terme en un centre religiós i administratiu de primer ordre regional.

A més, a la documentació derivada del Concili egarenc –on la població és anomenada *locus: convenientes in unum episcopi provinciae Tarraconensis in locum Egara*–, sembla que es confirma el fet que Ègara no va ser un municipi comú, sinó una *civitas sine urbe*, és a dir, que existiria un espai territorial en què un lloc determinat –un *conciliabulum*, com ja s'ha dit, probablement a Sant Pere– reunís un cert centre polític o de reunió d'una comunitat d'hàbitat dispers. Aquest, posteriorment, es convertiria en un municipi, mantenint el poder territorial adjacent, cosa que el va portar a ser escollit com a seu episcopal i seu del Concili (OLLER, PRIETO 2014: 451). Hem de tenir en compte que el *territorium* sota control del bisbat egarenc apareix al Decretal de Wamba, i aparentment correspondria a la comarca del Vallès (SALES 2011: 47).

En el terreny arqueològic, és molt significatiu que la localització topogràfica de **les esglésies** de Sant Pere es trobi en un promontori situat entre dos cursos fluvials, repetint així el model topogràfic de moltes altres seus episcopals de la *Tarraconense*, com en el cas d'*Ilerda* (SALES 2011: 47). El grup episcopal es construiria, doncs, sobre les restes del nucli monumental previ altimperial, i sembla que va tenir diferents fases (fig. 1). Les cinc primeres, sovint anomenades *preepiscopals*, i que van començar a principis del segle IV, afectarien aquestes estructures romanes prèvies. S'hi van anar edificant diferents cambres funeràries, així com un cos ben definit de planta rectangular amb capelles als costats i un baptisteri primitiu (GARCIA *et alii* 2009: 55).

Posteriorment, s'identifiquen, al llarg del segle IV i principis del V, reformes com la pavimentació amb un nou mosaic de l'església, que va cobrir la zona rectangular sense afectar les capelles, així com la construcció d'un nou baptisteri. Després es continuaria reformant el conjunt, ampliant-lo i repavimentant el terra de les cambres (GARCIA *et alii* 2009: 45-56). A l'última fase preepiscopal, que dataria de mitjan segle V, es fa una nova reforma constructiva de gran envergadura, probablement per reorganitzar l'estructura espacial i litúrgica, amb la construcció d'una piscina al baptisteri (GARCIA *et alii* 2009: 93-97).

Una primera fase, ja episcopal, es va originar entre el final del segle V i principis del VI, quan s'amortitza la construcció comentada i es comença a intervenir en l'arquitectura tant a l'edifici de Santa Maria com a Sant Pere i Sant Miquel (GARCIA *et alii* 2009: 106). Santa Maria se l'ha reconegut com la catedral, i en aquest moment es transforma en un edifici rectangular amb tres naus amb tres absis –el central possiblement va ser aprofitat per a l'actual església romànica (SALES 2011: 51).

Pel que fa a la piscina del baptisteri, de l'etapa prèvia, encara es conservaria en aquesta nova fase, però ara formant part d'un nou espai. Sant Miquel, per la seva banda, es considera un edifici sepulcral que conté una cripta, a més de gran quantitat de tombes a la planta. Sant Pere, en canvi, és una construcció de tres naus de grans dimensions –més

grans que les que es conserven avui a l'església actual—, amb una capçalera tripartida amb els absis laterals quadrats i el central trilobulat. A la zona sud també es van situar tombes d'aquest període. Una segona i tercera fases reformarien la capçalera de la catedral (GARCIA *et alii* 2009: 173).

El complex episcopal barceloní

La seu es documenta arqueològicament a partir del segle IV, tot i que fins a l'aparició de les actes del II Concili de la ciutat, el 599, no n'hi ha cap referència literària prèvia. En aquestes fonts es parla de la catedral de Barcelona, que estava sota l'advocació de la Santa Creu, que hauria esdevingut el primer culte que va tenir aquest espai (SALES 2011: 21).

El primer conjunt episcopal equivalia, com a mínim, a quatre antigues *insulae* situades a la zona nord del municipi. Només es coneixen alguns vestigis conservats a l'*insula* situada a l'extrem est, amb façana a l'*interuallum*, i un *cardo minor* porticat que portava al fòrum. En direcció sud-oest des d'aquesta mateixa *insula*, hi havia una residència que conserva part d'un *peristylum* i restes d'algunes estances pavimentades amb mosaics i *opus signinum*. L'*interuallum* es va transformar al segle II, mantenint l'accés a l'escala que conduïa al pas de ronda de la muralla. Pel que fa la façana, es va ampliar cap a la muralla i talla l'*interuallum* a partir d'un mur en el qual es fa camí. L'alineació i el pas es mantindran durant el segle VII, juntament amb gran part de l'*insula*, que també disposava d'una part industrial, possiblement d'explotació vitivinícola (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 468).

No es coneix cap indici clar de la seu primitiva, tot i que generalment es considera que s'havia de situar a l'est del baptisteri, sota la basílica romànica i l'actual catedral gòtica. Això es justifica perquè a l'edifici del baptisteri, el més ben conegut del conjunt, tot i presentar moltes reformes posteriors, ens consta la localització d'una porta al mur sud-est, que comunicaria amb l'església (fig. 2). D'altra banda, al segle V es comença la construcció, al nord del grup arquitectònic, d'una aula episcopal, ideada la seva planta, en tres naus que han tingut diferents interpretacions sobre la seva funcionalitat. La tesi més estesa, no

obstant això, és que la utilitat seria la d'una aula de recepció del bisbe, on portaria a terme les funcions civils i religioses. Aquest edifici tenia una porta lateral a l'est, que donava pas al bisbe des de la seva residència cap al baptisteri i la catedral, travessant l'aula. Pel que fa a la residència episcopal, se situava al nord-est de la catedral, en l'antiga domus del *perityslum* que hem comentat anteriorment, potser a partir d'una donació a l'Església per part de l'anterior propietari. El *cardo minor* abans citat continua existint com a passatge de circulació cap a una possible entrada lateral a la catedral. La zona industrial de l'*insula* encara manté activitat, potser sota control del bisbe (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 469-470).

A partir dels segles VI i VII, es va iniciar un procés de reforma per a la monumentalització del grup episcopal, transformant completament la zona nord-est de l'*insula*, organitzant-la de manera que es fa palès el canvi de funcions d'àrea i alhora també s'hi construeix un nou edifici. Es tracta d'una església a l'àrea funerària propera a la catedral, una construcció que es va fer en dues fases, una a mitjan segle VI, i que es basa en una sèrie de murs no cimentats edificats a partir de pedres mitjanes i petites, tot plegat dibuixant una planta cruciforme amb un centre rectangular. A la capçalera de l'església, es va disposar un espai que donaria pas a una petita necròpolis amb dues úniques tombes, cosa que fa pensar que podrien ser de personatges importants (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 472). La segona fase, a finals del mateix segle, va consistir en la reestructuració de l'edifici amb una tècnica constructiva més acurada (SALES 2011: 27). A més, sembla que hauria tingut força alçada i s'hi haurien annexionat una sèrie de sales d'ús indeterminat, així com la construcció d'un fust de columna que s'identificaria amb un reliquiari. D'altra banda, també d'aquesta segona fase és la construcció d'un pòrtic enorme del qual només ens han arribat els fonaments. A l'est d'aquest pòrtic es va situar una altra necròpolis, datada a finals del segle VI i principis del VII, que, juntament amb l'església cruciforme, seria part d'una zona funerària dedicada a un grup de població visigoda privilegiada (SALES 2011: 28), i gràcies al nou

descobriments que demostra que, per aquesta cronologia, la seu era arriana, podria tractar-se d'una necròpolis per al bisbe local o, com a mínim, per a membres de la seva església.

Una altra edificació destacada d'aquest conjunt són les estructures palatines que estarien relacionades amb l'església de planta de creu, amb la mateixa cronologia –visigòtica amb fonaments del segle v–. Es tracta d'una construcció amb un cos central i dues ales als costats, edificada amb la mateixa tècnica que la fase segona de l'església cruciforme. A prop del conjunt i annexionades a l'aula episcopal, trobem unes dependències: entre altres funcions, una part estaria destinada a les termes privades del bisbe (BELTRÁN DE HEREDIA 2013: 118).

Les seus d'Ègara i *Barcino*, doncs, tindrien una sèrie de similituds paral·leles inequívokes: ambdues estan formades per un conjunt d'estructures arquitectòniques orgànicament vinculades entre elles, i, en el cas de la primera, ens ajuda a entendre que, en l'etapa preepiscopal, ja hi havia una preocupació per crear un espai funerari a la zona més sacra possible, és a dir, dins del complex mateix –probablement, per al bisbe, i potser per a membres de la seva cort–. Alhora, també es va desenvolupar un baptisteri primitiu amb una piscina baptismal, que es podria haver portat a terme també de manera similar a *Barcino*.

Una altra similitud que no passa desapercebuda és l'elecció de la ubicació de les seus episcopals. Ègara es va estructurar sobre un centre monumental que tenia funcions admiratives sobre el territori circumdant, convertint-se en l'eix vertebrador d'aquella àrea. De manera anàloga, la seu episcopal barcelonina es va constituir a l'antiga zona del fòrum, on, tal com s'ha vist, va estar en funcionament fins al segle IV.

A més, també s'ha de tenir en compte la relació que mantenien ambdues seus, ja que l'epigrafia i les fonts altmedievales mostren que Ègara va estretir llaços amb el municipi barceloní al llarg del temps, fins al punt que el primer bisbe egarenc va ser nomenat des de *Barcino* (SALES 2011: 46). No obstant això, hi ha autors que defensen que no va ser mai una diòcesi sufragània de Barcelona, i que els bisbes d'Ègara, per exemple, van assistir als

actes dels concilis amb el mateix rang i condició que els altres, així com la capacitat de convocatòria del Concili, de la qual hem parlat prèviament (GARCIA *et alii* 2009: 30). Justament a finals del segle VI, és quan es registra arqueològicament l'ampliació i la monumentalització dels dos conjunts, mentre que a les fonts documentals queda palesa la importància que havien anat adquirint com a centres religiosos, per mitjà de les participacions en diferents concilis, així com la realització d'alguns a les pròpies seus.

Conclusions

Amb aquest article s'ha presentat, d'una banda, un estat general de la qüestió, incorporant els estudis recents més rellevants, i, de l'altra, s'ha portat a terme una analogia entre tres municipis tardoromans per intentar aprofundir en la comprensió del procés de cristianització de la ciutat de *Barcino* durant les primeres etapes, encara força desconegudes.

Si tenim en compte la rellevància que havia aconseguit Barcelona, sobretot a partir del segle IV, és lògic que, primer, els visigots, en arribar a Hispània, la fessin la seva capital, i segon, que s'aliessin amb un ja molt poderós bisbat, convertint la seu episcopal a la seva fe arriana. Això va comportar el desplaçament del tolerat col·lectiu catòlic, que s'havia fet cap a una zona allunyada del centre de poder, però intramurs. És així com es fundaria la basílica dels Sants Just i Pastor sobre una estructura cristiana anterior –al segle IV es va construir sobre un *cardine* i un mur altimperial–, probablement dedicada ja a aquests sants, famosos per tota la península. A l'excavació del 2012 es va trobar una piscina baptismal, cosa que confirma la dualitat de culte a *Barcino* –a l'antiguitat tardana, el baptisme només el podia fer exclusivament un bisbe, i només es portava a terme un cop l'any–. La imatge total de les restes aparegudes durant l'excavació dibuixen un àbsida amb capçalera triabsidal de principis o mitjan segle VI i una zona per acollir la tomba d'una figura prominent –entenem que, com passa a la seu arriana, aquí també estaria dedicada al bisbe catòlic o algú del seu cercle–. És així com a Sant Just i Pastor es va desenvolupar una seu episcopal catòlica més reduïda i, per extensió, amb menys pes al municipi que l'oficial fins a finals del segle VI, quan l'arrianisme es declara heretgia (BELTRÁN DE HEREDIA 2013: 116-118).

FIGURA 1. Planta del conjunt monumental de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, on s'identifiquen les estructures preepiscopals i episcopals (extret de: Garcia i Llinares, G; Moro García, A.; Tuset Beltrán, F. (2009): *La seu episcopal d'Ègara. Arqueologia d'un conjunt cristià del segle IV al IX*. ICAC: Tarragona. Pàg. 46)

BIBLIOGRAFIA

- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (1998): La elaboración del vino en el mundo romano: una instalación urbana de producción de vino en Barcino, a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, 277-282. Badalona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2001): *De Barcino a Barchinona (siglos I-VIII)*. Los restos arqueológicos de la plaza del Rey de Barcelona. Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2009a): Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la Antigüedad tardía: materiales, técnicas y morteros: un fósil director del yacimiento de la plaza del Rey. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 5, 142-169. Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2009b): Barcino durant l'Antiguitat tardana. La topografia cristiana de Barcino: necròpolis tardoantigues. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 5, 219-230. Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2013): Barcino, de colònia romana a seu règia visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una urbs en transformació. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 9, 16-118. Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2011): Barcino durant l'antiguitat tardana: la topografia cristiana de Barcino: necròpolis tardoantigues. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 7, 215-217. Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2014): Pla *Barcino*: La basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor: la ciutat cristiana i visigoda. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 10, 207-208. Barcelona.
- BELTRÁN-CABALLERO, A.; GARRIDO, A.; MAR, R. (2012): *Barcino* y el urbanismo provincial romano. "Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 18, 63-112. Barcelona.
- BONET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2000): *El primer grupo episcopal de Barcelona. A Sedes Regiae (400-800)*. Barcelona.
- BALIL, A. (1964): *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*. Madrid.
- BALIL, A. (1961): *Las Murallas bajoimperiales de Barcino*. Madrid.

- BOWES, K.; KULIKOWSKI, M. (2005): *Hispania in late antiquity : current perspectives*. Leiden.
- CAMERON, A. (2001): *El bajo Imperio romano*. Madrid.
- CARRERAS MONFORT, C.; LÓPEZ MULLOR A.; GUITART I DURAN, J (ed.) (2013): *Barcino, a Union Académique Internationale. Corpus International des Timbres Amphoriques 18*, vol. I i II. Barcelona.
- FUENTES, P. (2006): *Sociedad urbana, cristianización y cambios topográficos en la Hispania tardorromana y visigoda (siglos IV-VI)*. Salamanca.
- JÁRREGA DOMÍNGUEZ, (2005): Transformacions urbanístiques a les ciutats de la costa central catalana durant l'antiguitat tardana, a *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: les ciutats tardanes d'Hispània. Cristianització i topografia. València, 8, 9 i 10 de maig del 2003*, 153-160. València.
- ISLA, A. (2010): *Ejército, sociedad y política en la Península Ibérica entre los siglos VII y XI*. Madrid.
- LÓPEZ VILAR, J. (2010): El santuari paleocristià dels sants màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi en el suburbi de Tàrraco, a *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII). Actes del Congrés de Tarragona (19-21 de juny del 2008). Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia 6*, 351-380. Tarragona.
- MACIAS SOLÉ, J. M. (2013): La medievalització de la ciutat romana, a *Tarraco Christiana Ciuitas*, 123-148. Tarragona.
- MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J. (1976): Paulino de Nola, a *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos 10*, 27-33. Barcelona.
- OLLER, J. (2009): El municipi romà d'Ègara: antecedents, constitució i evolució, a *El municipi romà d'Ègara. Terme 24*, 189-208. Terrassa.
- OLLER J.; PRIETO A. (2014): El *conciliabulum* de Ègara. De espacio político a espacio sagrado, a *Santuarios suburbanos y del territorio de las ciudades romanas*, 441-456. Madrid
- PALOL, P. (1992): Transformaciones urbanas en Hispania durante el Bajo Imperio. Los ejemplos de Barcino, Tarraco y Clunia. Trascendencia del modelo en época visigoda: Toledo, a *Atti del Convegno «Milano capitale dell'Impero Romano»*, 382-392. Milà.
- PUIG I VERDAGUER, F. (2009): Barcino: continuïtats i discontinuïtats. El procés urbanístic de la colònia entre la seva fundació i l'Antiguitat tardana, a *XI Congrés d'Història de Barcelona: La ciutat en xarxa*. 1-17. Barcelona.

- RICHARDSON, E. (1896): *Hieronymus liber de viris inlustribus. Gennadius liber de viris inlustribus*. Texte und Untersuchungen 14. Leipzig.
- RODÀ, I. (1974): *El origen de la vida municipal y la prosopografía romana de Barcino*. Barcelona.
- RODÀ, I. (2016): *Tarraco y Barcino en el Alto Imperio*. *Revista de Historiografía* 25, 245-272. Madrid.
- SALES, J. (2011): *Arqueologia de les seus episcopals tardoantiques al territori català (259-713)*. Barcelona.
- SANZ SERRANO, R. (2003): *Paganos, adivinos y magos. Análisis del cambio religioso en la Hispania Tardoantigua*. Madrid.